Nataliya Losyeva

Uniwersytet Narodowy
w Doniecku

Rozwój idei samorealizacji osobowości na przykładzie twórczości naukowej ukraińskich pedagogów z okresu XIX i XX wieku

Celem tego artykułu jest prezentacja pedagogicznej spuścizny ukraińskich uczonych z wieku XIX i XX, dotyczącej zagadnienia samorealizacji osobowości oraz roli tej spuścizny we współczesnych badaniach wspomnianego problemu, rozumianego jako podstawowe uwarunkowanie procesów edukacyjnych.

W dziejach ludzkości problem samorealizacji osobowości zawsze stanowił istotną kwestię społeczną, choć na przestrzeni różnych epok zjawisko to było rozumiane niejednakowo. Współcześnie problem samorealizacji jest zagadnieniem równie ważnym i jawi się ona jako warunek a zarazem sposób przetrwania człowieka w społeczeństwie.

Dla pełnego zrozumienia idei samorealizacji jako jednego z fenomenów ludzkiej świadomości, będącego przejawem aktywności i działalności człowieka, konieczne jest uwzględnienie jej ewolucji i procesu kształtowania się od czasów najdawniejszych oraz przywołanie narodowych tradycji w podejściu do zagadnienia. Niniejsza praca ma za zadanie uzupełnić powszechnie dostępną wiedzę na temat samorealizacji, poprzez prezentację naukowej spuścizny ukraińskich pedagogów z okresu XIX i XX w., która – jak się wydaje ze względu na barierę językową – jest w nauce powszechnej mało znana, choć niewątpliwie może ją znacznie wzbogacić.

Na wstępie należy zaznaczyć, że idea samorealizacji w filozofii ukraińskiej kształtowała się w warunkach kultury duchowej Rusi Kijowskiej, gdy w centrum wszystkich mitów ukraińskich stał człowiek oraz pojęcia „dusza” i „duch”, pod którymi kryły się fenomeny wyróżniające człowieka wśród innych istot żywych. Problem samorealizacji był wówczas związany z przyjęciem chrześcijaństwa przez Ruś Kijowską. Drugim, bardzo istotnym czynnikiem, który miał wpływ na kształtowanie się warunków do samorealizacji człowieka, było pojawienie się państwowości, a wraz z tym nauki, kultury i swego systemu stosunków społecznych, a także zlikwidowanie odrębności pomiędzy Bizancjum

a Europą oraz przejawów różnic pomiędzy kulturą Zachodu i Wschodu na terenach Ukrainy.

Filozofowie Rusi Kijowskiej zostawili swoim następcom liczne ustalenia i refleksje dotyczące życia godnego i możliwości samorealizacji osobowości w społeczeństwie, które są aktualne do dziś. Przykładem jest tu Włodzimierz Monomach (1053–1121). Zostawił on potomnym dzieło *Powczannia* (Повчання) – filozoficzny kodeks moralny, którego celem była pomoc ludziom w ich samorealizacji. Kodeks ten nie podawał jednak rozumienia fenomenów „dobra” i „zła”, „męstwa”, „uczciwości” oraz „humanizmu”, pozostawiając je jako zadanie do rozwiązania w procesie samorealizacji.

Okres ukraińskiego odrodzenia (XV–XVII w.) również był czasem, w którym społeczne warunki sprzyjały samorealizacji. Centrum myśli filozoficznej na Ukrainie była wówczas Akademia Kijowsko-Mohylowska (rok utworzenia 1632) – pierwsza uczelnia wyższa nie tylko na Ukrainie, ale również na całej Wschodniej Słowiańszczyźnie. Działalność Akademii Kijowsko-Mohylowskiej zaowocowała wysokim poziomem samorealizacji jej wykładowców, jak również sprzyjała temu procesowi w grupie jej studentów i absolwentów, wśród których wielu podejmowało pracę za granicą, zyskując tam znaczne uznanie.

Samorealizacji studentów i absolwentów Akademii sprzyjał wysoki poziom kształcenia (programy studiów opracowane były na poziomie europejskim). Studenci mieli do dyspozycji siedem przedmiotów – gramatykę, poetykę, retorykę, arytmetykę, geometrię, filozofię i muzykę. Studia prowadzono w języku łacińskim, ale równocześnie nauczano innych języków – greckiego, staro-cerkiewno-słowiańskiego, polskiego, rosyjskiego, hebrajskiego, niemieckiego, francuskiego i staroukraińskiego.

Duży wpływ na poglądy uczonych ukraińskich w wiekach XIX i XX miały prace Hryhorija Skoworody (1722–1794), który był wyrazicielem idei wychowania człowieka według jego naturalnych, wrodzonych zdolności. Za główny warunek prawidłowego rozwoju człowieka Skoworoda uważał znalezienie „pracy sporidnej” („*спорідної праці*”), czyli tzw. pracy z powołania¹. Taka praca jest bowiem niczym innym, jak właśnie samorealizacją wrodzonych potencjałów i zdolności tkwiących w każdym człowieku.

Z tą koncepcją „pracy sporidnej” związane są poglądy krzewicieli oświaty, uczonych i pedagogów ukraińskich z wieku XIX, zwłaszcza Aleksandra Duchnowycza (1803–1865), Iwana Kotlarewskiego (1769–1838), Michaiła Maksymowycza (1804–1837), Tarasa Szewczenki (1814–1861), jak również innych działaczy kultury ukraińskiej reprezentujących naturalistyczne podejście do samorealizacji człowieka. Uwzględnienie indywidualnych cech ludzi, rozwoju ich naturalnych sił i zdolności „rozumnymi środkami”, „cierpliwością, taktem i uporczywością”, stymulację ich do uczenia się, samokształcenia i samowychowania uważali oni za warunek *sine qua non* samorealizacji.

¹ H. Skoworoda, *Durzeskij razgawor o duszewnym mire*, Kyjiw 1983, s. 276.

„Ideal oświatowy” w poglądach T. Szewczenki, to człowiek głębokiej wiedzy i rozległych zainteresowań, człowiek wysokiej kultury intelektualnej, wszechstronnie rozwinięty, zwłaszcza estetycznie. Podstawą stworzenia takiego ideału oświatowego, z punktu widzenia T. Szewczenki, jest pracowitość, ponieważ tylko w pracy można odnaleźć prawdziwe zadowolenie i dlatego praca powinna zajmować centralne miejsce w życiu każdego człowieka.

Natomiast O. Duchnowycz, będąc przedstawicielem naturalistycznego podejścia do wychowania, silnie akcentował wartość poznania dla samorealizacji dziecka. Pedagog ten uważał, iż dziecko staje się w pełni osobą tylko wtedy, gdy jest odpowiednio wykształcone i wychowane. Człowiek bez wychowania, jego zdaniem, jest podobny do ziemi, na której rośnie burzan². Źródłami i zasobami doskonalenia moralnego, wychowania i kształcenia są według O. Duchnowycza: ojczysta historia, pieśni ludowe, obyczaje, historyczne przykłady postaw i wzorów osobowych godne naśladowania. Sposobem zdobywania realnej wiedzy i źródłem wychowania jest włączanie dzieci do pracy, która odpowiada ich aktualnym możliwościom i zdolnościom, na przykład praca w ogródku, ogrodzie lub w mieście – w parku.

W kwestii udziału rodziców, nauczycieli i wychowawców pracujących w różnego rodzaju placówkach oświatowych, O. Duchnowycz sądził, iż ich głównym celem powinien być rozwój naturalnych, wrodzonych zdolności i „twórczych potencjałów” każdego dziecka. Ważne miejsce w wychowywaniu obywatela ma, jego zdaniem, nauczyciel ludowy, który powinien znać i wszechstronnie rozwijać osobowość ucznia, „jego naturalne zdolności”, „naturę”, dlatego że

z natury niektóre dzieci zdolne są do pewnej sztuki, na przykład do rzeźby, inni – do malarstwa, jeszcze inni do handlu lub kowalstwa, i tak dla każdego według zdolności podawać sposób, który by to rozwijał i wzbogacał wewnątrznie³.

Pedagog ten zwracał też uwagę, że właśnie taki sposób zainteresowania się wychowaniem lub własnym dzieckiem będzie sprzyjał wyborowi przez dziecko właściwej drogi życiowej oraz wyborowi zawodu według „wewnętrznych predyspozycji”, co jest głównym warunkiem osiągnięcia poczucia szczęśliwości w dorosłym życiu.

Rozważając problem rozwoju idei samorealizacji osobowości w twórczości ukraińskich pedagogów żyjących i tworzących w wiekach XIX i XX, należy zwrócić uwagę, że najwybitniejsi ukraińscy przedstawiciele pedagogiki humanistycznej z drugiej połowy wieku XIX, to znaczy Włodzimierz Korolenko (1853–1921), Mikołaj Korf (1834–1883), Michaił Kociubinski (1864–1913), Mikołaj Pyrogow (1810–1881), Iwan Franko (1856–1916) byli zgodni, że wychowanie i kształcenie

² Burzan – występujące na stepach ukraińskich zarośla, złożone głównie z traw i chwastów.

³ O. Duchnowycz, *Antologija piedagogiczeskoj mysli Ukrainskoj SSR*, Moskwa 1988, s. 640.

nie mogą odbywać się bez rozwoju samodzielności, rozwoju myślenia krytycznego oraz aktywności twórczej uczniów i wychowanków. Łączy ich też silny sprzeciw wobec mechanistycznego, zewnątrznie wobec ucznia organizowanego nauczania, czyli takiego, które zakłada pamięciowe przyswajanie treści przez ucznia, często przezeń w dodatku nierozumianych. Każdy z wyżej wymienionych pedagogów podkreślał konieczność takiej pracy nauczyciela i wychowawcy, która zapewniłaby przewagę samodzielności dziecka w poszukiwaniu wiedzy i w uczeniu się. Postulowali też oni, żeby pedagog potrafił samodzielnie dostrzegać problemy spotykające go w pracy zawodowej oraz umiał je rozwiązywać. Jest to bowiem warunek skutecznego nauczania i wychowywania. Wszyscy oni, choć w swoisty dla siebie sposób, podkreślali obowiązek uwzględniania przez pedagogów natury każdego dziecka oraz naturalnych właściwości jego rozwoju. Ten nowatorski, jak na owe czasy, stosunek do procesu nauczania, miał za zadanie powodować rozwój osobowości dzieci, przejawiający się w oryginalności myślenia, a zarazem dający możliwość rozbudzenia wśród nich potrzeby samorealizacji.

Natomiast Mikołaj Pyrogow uważał pragnienie realizowania przez człowieka swoich potencjałów twórczych i zdolności za przejaw potrzeby samorealizacji, która jego zdaniem ustala sens życia. Ten znany pedagog podkreślał, że człowiek nie zawsze jest w stanie zrealizować swoje potencjały twórcze w działalności zawodowej, a to dlatego, że w okresie dziecięcym, w okresie szkoły podstawowej, nauczyciel zewnątrznie „narzucił” mu rozum, wiedzę, sposób działania i postępowania, a szkoła „reglamentowała” rozsądek, działania i dążenia dziecka, co miało swoje konsekwencje także w jego dorosłości. M. Pyrogow był jednym z pierwszych w dziejach pedagogów, który zwrócił uwagę na takie przygotowanie nauczycieli i wychowawców, które pozwoliłoby im być nie odtwórczymi rzemieślnikami, ale twórczymi artystami tworzącymi „pedagogiczną sztukę”.

Uwzględniając okoliczność, że samodzielność pedagoga jest ograniczona normatywnymi dokumentami, wskazaniem, metodycznymi przewodnikami, należy przyjąć, że zdarzają się pedagogiczne sytuacje, których rozwiązanie wymaga realizacji indywidualistyczno-pedagogicznego doświadczenia, swego rodzaju artyzmu, stosowania nieszablonowych i zindywidualizowanych metod pracy wyrażających twórcze możliwości pedagoga. Tylko w takich warunkach może pomyślnie przebiegać samorealizacja zarówno ucznia, jak i nauczyciela.

Ze stanowiskiem tym wiąże się zasada indywidualizacji nauczania, opracowywanie programów szkolnych zawierających odpowiednio dobrane metody i treści. Daje to możliwość ewentualnego korygowania rozwoju dzieci, jeżeli przebiega on w niepożądanym kierunku. Orędownikiem tej zasady był Sergiej Myropolski.

Nauczyciel i metodyk Sergiej Myropolski (1842–1907), zwracał uwagę, że każde dziecko to „żywa osobowość”, a zarazem „mechanizm psychologiczny”, który mieści w sobie reguły rozwoju oraz „ziarno i korzenie dla moralnej i inte-

lekturalnej oświaty”⁴. Warto tu zwrócić uwagę, że poglądy S. Myropolskiego na warunki sprzyjające samorealizacji osobowości są podobne do rozumienia tychże przez J. A. Komeńskiego, J. J. Rousseau, J. Pestalozziego i F. A. Diesterwega. Ten fakt wskazuje na to, że był on niewątpliwie obeznany z pracami swoich wielkich poprzedników i szanował ich przekonania.

Jako dydaktyk S. Myropolski zwracał uwagę na potrzebę ilościowego i jakościowego dostosowania nauczanego materiału do indywidualnych zdolności każdego ucznia, jako warunku ich rozwoju. Uważał on, że nauczyciel przy ustalaniu metod, form i środków oddziaływania dydaktycznego powinien brać pod uwagę „naturalne zdolności dziecka”, absolutnie odrzucając „hurtowe podejście do uczniów” i „raz na zawsze ustalone mechaniczne działania”.

Na gruncie ukraińskiej pedagogiki wiele cennych uwag odnośnie do tworzenia warunków do rozwoju dziecka pochodzi od Pamfila Jurkewicza (1826–1874). Opierając się na dokonaniach wcześniejszych mu pedagogów ukraińskich, przyjął on, że wszystkie metody i środki wpływu pedagogicznego muszą wyrażać indywidualistyczne podejście do każdego ucznia. Indywidualizację bowiem uważał za podstawową cechę procesu dydaktyczno-wychowawczego, ponieważ „wszystkie działania wychowawcze muszą być zgodne z indywidualną naturą wychowanka”⁵. W swoich poglądach sytuuje się ten uczony blisko K. Uszyskiego i S. Myropolskiego, zwłaszcza w tym, co dotyczy artyzmu w nauczaniu oraz twórczego podejścia do dzieci. Jurkewicz pisze:

trzeba wejść do serca wychowanka, odtworzyć całkowicie jego stan, wybudować i odczuć wszelkie cechy jego doznań i pragnień, jak również przeżyć w tym świecie, w którym żyje wychowanek⁶.

Ideę samorealizacji osobowości rozwijał również Borys Hrinchenko (1863–1910). Z jego osobą i twórczością związane jest ostateczne ukształtowanie się ukraińskiej narodowej pedagogiki jako nauki. W pracach *Na ciemnej drodze* (*На безпросвітному шляху*), *Jakiej szkoły nam potrzeba* (*Якої нам треба школи*) i innych B. Hrinchenko prezentuje swój pogląd na środki i metody rozwijania ludzkiej osobowości – „rycerza ducha świętego”. Pedagog ten podkreśla, że nauczanie i uczenie się ma odbywać się w ojczystym języku, dlatego, że oświata w języku obcym, to nie oświata, „a psucie”. Rozwój dziecka powinien przebiegać na „jedynie bogatym gruncie – w ojczystym języku, który jest odzwierciedleniem ludowości”⁷. Tylko to jest korzystne dla dziecka, a zwłaszcza pomaga w jego duchowym rozwoju.

⁴ S. I. Miropolskij, *Didacticzeskije oczerki, Uczeń i wospitywajuszczije obuczenie w narodnoj szkole*, Sankt Peterburg 1890, s. 3–4.

⁵ P. D. Jurkiewicz, *Filosofofskije proizwiedienija*, Moskwa 1990, s. 669.

⁶ Tamże, s. 669.

⁷ B. Hrinchenko, *Na biezprasvitnom puci*, Kyjiw 1912, s. 5.

W wielu pracach B. Hrinchenki przewodnią myślą jest związek nauczania z wychowaniem oraz wychowanie poprzez pracę i politechniczny charakter nauczania, jako szanse na rozwój samoświadomości. Szkoła, zdaniem tego pedagoga, ma nie tylko dbać o rozwoju umysłowy dziecka, ale również systematycznie rozwijać jego zdolności myślenia. Środkiem nie do przecenienia jest tu książka, jako jedność dobra, prawdy, piękna i humanizmu. Każdej z tych idei dziecko może doświadczyć za pośrednictwem książki, mogą te idee poruszyć uczucia dziecka i „głęboko się w nich zapisać”, dzieci bowiem w swoich działaniach opierają się na odczuciach i emocjach, a nie na racjonalności i rozsądku.

W duchowym rozwoju osobowości uczniów Borys Hrinchenko, podobnie jak Aleksander Duchnowycz, szczególną rolę przydawał osobowości nauczyciela, ponieważ sukces w nauczaniu i wychowaniu zależy w znacznej mierze od poziomu wiedzy i umiejętności nauczyciela, jego cech moralnych, zaangażowania w pracę, zadowolenia z zawodu oraz właśnie od jego samorealizacji zawodowej.

Na rolę duchowości w procesie samorealizacji zwraca też uwagę wybitny pedagog i psycholog Zofia Rusova (1856–1940). Akt tworzenia człowieka, według *Pisma Świętego*, zaczyna się od ducha, duchowość jest więc siłą, która rozwija człowieka – twierdzi Rusova, autorka koncepcji oświaty narodowej i nowej szkoły. Wyraża ona przekonanie, że przekazanie najmłodszym dzieciom tej „wiecznej prawdy” jest bardzo korzystne dla ich przyszłego rozwoju i ogólnie dla ich dobra.

W najważniejszej swojej pracy *Znaczenie psychologii społecznej dla wychowania* (*Значення соціальної психології для виховання*) Z. Rusova zbadała osobowość w kontekście podejścia „działalnościowego”, gdzie główne znaczenie dla sensu życia ma wspomniane działanie. Odpowiednio do rodzaju działania określiła ona poziomy samowyróżnienia i samorealizacji osobowości. Omówiła także społeczno-psychologiczny mechanizm tworzenia osobowości, zwróciła uwagę na współzależność tego, co indywidualne z tym, co społeczne, na ich wzajemny wpływ na siebie i współtwórczość, które ustalają dialektykę rozwoju cywilizacyjnego. Wyniki badań społeczno-psychologicznych, zdaniem Z. Rusowej, są bardzo istotne dla pedagogiki, której przedmiotem badań jest ideał życia jako ideał służby na rzecz innych – rodziny, społeczeństwa, państwa i człowieczeństwa.

Problem chrześcijańskiego ideału wychowania, jak również problem klasycznego (greckiego i rzymskiego) ideału wychowania poruszał także H. Vaszchenko (1878–1967). Jego zdaniem tradycyjny europejski ideał wychowania oparty jest na harmonijnym rozwoju człowieka. Człowieka można uznać za harmonijnie rozwiniętego tylko wtedy, gdy któraś z jego cech zajmuje miejsce centralne w jego życiu psychicznym i odgrywa rolę ośrodka, wokół którego oscylują inne cechy. Taką cechą było wówczas zawierzenie i oddanie się Bogu i Ojczyźnie⁸.

W innych pracach – *Systemy nauczania* (*Системи навчання*), *Ogólne metody nauczania* (*Загальні методи навчання*), *Projekt systemu edukacji w wolnej*

⁸ H. Vaszchenko, *Wychownyj ideał*, Połtawa 1994, s. 12.

Ukrainie (Проект системи освіти в самостійній Україні) – Vaszczenko silnie akcentował rolę kształtowania osobowości, co miało dokonywać się, po pierwsze, poprzez szeroko rozumiany rozwój intelektualny, polegający na wyrabianiu u dziecka jego indywidualnego światopoglądu, rozwoju twórczej wyobraźni i rozumowania logicznego. Po drugie, wychowawca musi zadbać o wychowanie moralno-religijne, a po trzecie o wychowanie estetyczne. Ważne też jest wzbudzenie w dziecku cnoty pracowitości oraz zwrócenie uwagi na jego fizyczny rozwój. Wszystkie te działania powinny być zsynchronizowane, ponieważ tylko wtedy pomogą dziecku osiągnąć doskonałość, a państwu ukraińskiemu zapewnią duchowo bogatego obywatela, który potrafi się ciągle twórczo rozwijać.

Znamienne dla niniejszych rozważań jest to, że lata 90. wieku XIX i początek XX w. to okres nazywany „złotym stuleciem” życia duchowego Ukrainy i Rosji. Właśnie wtedy wyraźny był wzrost zainteresowania zagadnieniem samorealizacji osobowości zarówno w ukraińskiej, jak i rosyjskiej literaturze, sztuce i filozofii.

Jednym z najwybitniejszych przedstawicieli filozofii kosmologizmu był Włodzimierz Vernadski (1863–1945), który tłumaczył samodoskonalenie i samorealizację człowieka z punktu widzenia teorii noosfery. Uważał on, że ewolucja i samodoskonalenie człowieka zmieniają jego stosunki ze środowiskiem, wpływają na charakter jego działalności, przyczyniając się do samorealizacji. Skutkami tego procesu jest pojawienie się noosfery (sfera umysłu i rozsądku, życia człowieka, jego kultury materialnej i duchowej). Noosfera, w rezultacie samorozwoju i samorealizacji człowieka, stale rozszerza się, ogarnia różne zakresy bytu. Biosfera (dziedzina życia) nieuchronnie przemienia się w noosferę. Według Vernadskiego, to właśnie noosfera w przyszłości będzie miała dominujące znaczenie, przejawiające się w kierowaniu spraw ziemskich ku wszechświatowi.

Dorobek ukraińskich pedagogów, przedstawicieli progresywizmu, stanowi wartościowy wkład we współczesne myślenie o samorealizacji. Wyodrębnili oni pedagogiczne uwarunkowania tego procesu oraz zwrócili uwagę, że sprzyja on aktywizacji ukrytych możliwości człowieka, rozszerza zakres jego rozwoju, wzmacnia wewnętrzne siły. Uruchamia różne rodzaje samodzielnej działalności i gotowości do wewnętrznego samodoskonalenia i samorealizacji. Wśród pedagogicznych uwarunkowań wyróżnili oni:

- takie kształtowanie procesu dydaktyczno-wychowawczego, które umożliwia indywidualne podejście do uczniów oraz ich specyficznych uzdolnień, zainteresowań lub cech charakteru, a także ich realnych możliwości dydaktycznych;
- poszukiwanie środków stymulacji w samej naturze ucznia, uwzględnianie jego zdolności oraz stworzenie dookoła ucznia środowiska, które sprzyja jego pełnemu rozwojowi;
- konieczność wykorzystywania w pracy pedagogicznej wszystkiego, co ma jakikolwiek wpływ na wychowanków (np. przyroda) oraz kształtowanie humanistycznych stosunków z wychowankami jako podstawy docierania do ich świata wewnętrznego i ich reguł rozwoju;

- znajomość sposobów pedagogicznego oddziaływania na indywidualny rozwój;

- maksymalny rozwój możliwości uczniów w zakresie samopoznania, zdolności, potrzeb, wewnętrznej motywacji, jak również orientacji aksjologicznej.

Służyły temu następujące formy pedagogicznego oddziaływania:

- stymulowanie inicjatywy ucznia, takie organizowanie jego twórczej działalności, które dawałoby przestrzeń do samodzielnego życia i do wolności oraz wywoływało w uczniu poczucie zaufania do nauczyciela;

- związek szkoły z rodziną dla lepszego poznania osoby ucznia oraz zbadania wpływu środowiska na niego, w celu wykorzystania wszelkich „rezerw” i sposobów wychowania;

- przygotowanie takich nauczycieli i wychowawców, którzy byliby zdolni do indywidualnego podejścia do uczniów oraz przyjęcie zasady indywidualizacji jako podstawy wzbudzania samorozwoju i samorealizacji⁹.

Konkludując powyższe rozważania, należy zwrócić uwagę, że pedagogiczna spuścizna i praktyczna działalność wybitnych przedstawicieli ukraińskiej pedagogiki w zakresie rozwijania idei samorealizacji osobowości jest skierowana na aktualizację wewnętrznego „Ja” zarówno wychowanków, jak i pedagogów. Podkreślali oni też rolę twórczości i wszelkich przejawów aktywności w procesie samorealizacji. Poczynione wówczas konstatacje są aktualne również dziś.

Współcześni badacze rozpatrują samorealizację człowieka jako proces bardzo zindywidualizowany, polegający na realizacji naturalnych, wrodzonych potencjałów rozwojowych poprzez praktyczne działanie, czego efektem jest coraz to lepsze samopoznanie i samoocena. Samorealizacja zajmuje jedno z głównych miejsc w systemie potrzeb człowieka i jest procesem, który stanowi o sensie jego życia.

Fenomen samorealizacji sytuuje się w jestestwie człowieka, co rodzi cały szereg sprzeczności. Z jednej strony człowiek nie może istnieć bez związków z innymi ludźmi, ze społeczeństwem, z przyrodą, a z drugiej strony – każde *indwiduum* jest stosunkowo autonomicznym systemem, który przeciwstawia się tym związkom. Ta niezgodność, czy wręcz sprzeczność, tego, co indywidualne z tym, co społeczne (wspólnotowe) jest źródłem siły napędzającej proces samorealizacji i aktywizującej wrodzone potencjały rozwojowe. Jednocześnie z tego powodu samorealizacja u każdego człowieka przebiega inaczej.

Podjęte tu problemy samorealizacji człowieka i potrzeby tego zjawiska są współcześnie na Ukrainie silnie akcentowane. Nie wynika to z przypadku, ale jest rezultatem systematycznie postępującego rozwoju gospodarczego. Rozwinięte społeczeństwo ukraińskie, osiągnąwszy określony poziom dobrobytu, ponownie zwróciło się ku potrzebom duchowym i pytaniom egzystencjalnym, zwłaszcza

⁹ N. Losyeva, *Pytan'ia samorealizacji w istorii ukrain'skoj i rus'koj pedagogiki (Druha palawina XIX i poczatok XX st.)*, „Pedagogika i Psychologia” 2004, No 2 (43).

o sens życia, o istotę życia w społeczeństwie oraz przyczynę sprzeczności pomiędzy osiągnięciami ludzkiego umysłu z jednej strony a głębokim pesymizmem w stosunku do przyszłości człowieka z drugiej strony. Pojawiła się też kwestia czasu wolnego, jego wartości i sposobów jego spędzania.

Jednakże o obecności pewnego kryzysu w obszarze współczesnego społeczeństwa świadczą charakterystyczne dla ostatnich lat zjawiska i problemy, takie jak wzrost narkomanii, pojawienie się terroryzmu, skrajnie lewicowe oraz prawicowe ruchy młodzieżowe, rozmaite sekty i inne destrukcyjne organizacje i stowarzyszenia. Powyższe okoliczności każą zwrócić szczególną uwagę na treść, sposoby i formy samorealizacji człowieka we współczesnych uwarunkowaniach oraz na konieczność ustalenia odpowiednich dla tych uwarunkowań relacji między indywidualnym człowiekiem a społeczeństwem.

Problem samorealizacji wydaje się szczególnie ważny w przypadku stosunkowo młodego państwa, jakim jest Ukraina. Po pierwsze dlatego, że na Ukrainie, tak jak w innych państwach powstałych po rozpadzie Związku Radzieckiego, uwaga społeczeństwa zwrócona jest ku odnowieniu roli indywidualności i jej dowartościowaniu, poprzez stworzenie całkiem nowych społecznych, politycznych, gospodarczych i kulturowych warunków. Po drugie, aktualność tego zagadnienia jest związana ze zmianą ustroju społecznego i z przesunięciem akcentu ze sfery społecznej na sferę indywidualną, czasem nawet ponad miarę. Mając świadomość wyjątkowości tego problemu, społeczeństwo ukraińskie czyni odpowiednie kroki w celu stworzenia takich warunków, w których każdy obywatel będzie miał możliwość i wolność w zakresie rozwoju swojej osobowości i samorealizacji, a rozwój cywilizacyjny i społeczny będzie mu w tym sprzyjał. Egzemplifikacją tej tendencji są normy i regulacje prawne¹⁰ obowiązujące na Ukrainie, które czynią człowieka, jego zdrowie, godność i honor, nietykalność oraz bezpieczeństwo wartościami najwyższymi.

Współcześnie problem samorealizacji człowieka rozpatrywany jest jako potrzeba, która określa sens jego życia i jest największą społeczną wartością. Jednak badanie problemu samorealizacji nie może się kończyć jakimś konkretnym ustaleniem jego treści kryjącej się pod pojęciem „samorealizacja”. Konieczny jest permanentny proces namysłu, owocujący szeregiem ustaleń, które jednak nie są ostateczne, a ewoluują, jednocześnie wzajemnie się dopełniając.

Metateoria samorealizacji świadczy o konieczności przebudowy systemu społecznego, a wcześniej zmiany edukacji w kierunku rozwoju osobistego potencjału każdego człowieka. Na miejsce przestarzałego edukacyjno-dyscyplinarnego modelu edukacji przychodzi model humanistyczny, zorientowany na indywidualność, osobowość i samorealizację. Fundamentem tego modelu jest

¹⁰ *Deklaracija pro derżawnyj suwerenitet Ukrainy*, Kyjiw 1990; *Derżawna nacional'na prohrama „Oswita” (Ukrajina XXI stolittja)*, Kyjiw 1997; *Konstytucija Ukrainy*, Charkiw 1998; *Ukrajina w konteksti „Porjadku dennoho na XXI stolittja”*, Kyjiw 1998.

uznanie indywidualności, wartości każdego człowieka, którego rozwój jest połączony z niepowtarzalnym subiektywnym doświadczeniem. Dlatego dzisiaj zasadne jest zwracanie się ku problemowi samorealizacji jako koncepcji rozwoju człowieka i społeczeństwa. Podstawą tego podejścia jest idea samorozwoju i aktualizacji siebie, która dopuszcza wykorzystanie przez człowieka własnych potencjałów, zdolności, jak również innych możliwości w indywidualnie niepowtarzalnych sytuacjach w celu osiągnięcia zarówno zewnętrznej, jak i wewnętrznej siły.

Szczególne miejsce w teorii rozwoju osobowości zajmuje problem samorealizacji zawodowej. Badacze podkreślają, że właśnie działalność zawodowa jest podstawą samorealizacji twórczej osobowości. Prawdziwy profesjonalizm jest wynikiem rozwoju specjalnych zdolności człowieka, które w zakresie treści i formy są związane z wymogami konkretnej rzeczywistości i zdolności ogólnych, jak również z przetwarzaniem wartości ogólnoludzkich na wartości osobiste.

Stosunek do własnej działalności zawodowej jako przestrzeni do samorealizacji jest cechą prawdziwego profesjonalisty. Mimo pewnej niezgodności poglądów, badacze rozpatrują profesjonalizm jako psychologiczną i osobową substancję, która cechuje się nie tylko wiedzą i umiejętnościami, ale również zdolnością precyzowania i rozwiązywania zadań zawodowych, formułowania obiektywnych ocen danych sytuacji i rozwiązywania sytuacji problematycznych. Za wskaźnik i miarę zawodowego mistrzostwa uważa się obecnie nie tylko kwalifikacje techniczne, ale również proces samorozwoju i samorealizacji związany z pracą zawodową.

Przeprowadzone przez autorkę niniejszego wywodu badania nad samorealizacją nauczycieli akademickich przyczyniły się do opracowania modelu samorealizacji wykładowcy i pozwoliły na zidentyfikowanie uwarunkowań samorealizacji¹¹. Porównanie przytoczonych powyżej ustaleń dotyczących historii rozwoju omawianej idei z wynikami badań nad samorealizacją nauczyciela akademickiego nasuwają przytoczone poniżej wnioski.

Widoczne w badaniach odstąpienie nauczycieli akademickich od samorealizacji może mieć charakter przejściowy, ponieważ proces ten zawsze był ważny, natomiast sens znaczeniowy rozpatrywanego pojęcia nie został określony. Proces ustalenia tego sensu, dokonujący się obecnie, nie przybliży nas do ostatecznego rozwikłania zagadki samorealizacji, ponieważ jej modele i metody są społecznie i gospodarczo determinowane. Stąd wynika ich zróżnicowanie.

Badania filozofów, socjologów, psychologów i pedagogów potwierdzają ten fakt. Samorealizacja odgrywa wiodącą rolę w życiu człowieka, a jej treść determinuje całą jego drogę życiową. Podstawą skutecznej samorealizacji jest dynamiczna i funkcjonalna jedność, w której obraz świata i obraz „Ja” są zrównoważone dzięki odpowiedniemu rozumieniu przez człowieka swego miejsca w świecie.

¹¹ N. Losyeva, *Samorealizacja wykładowcy. Teoretyczne osnovy*, Donieck 2004, s. 387.

Samorealizacja to podstawowa potrzeba człowieka, odnosząca się do niego samego, jak i do społeczeństwa, a także Wszechświata. Zdaniem badaczy zjawisko to jest wskaźnikiem osobowej i zawodowej dojrzałości, a jednocześnie warunkiem jej osiągnięcia oraz nigdy nie kończącym się dynamicznym procesem rozwoju i doskonalenia człowieka. Współcześni badacze stoją też na stanowisku, że poziom samorealizacji jest miarą osobistej i zawodowej dojrzałości. Jednocześnie warunkuje ona rozwój człowieka, nadając temu procesowi cechy dynamizmu i permanentności. Samorealizacja sprzyja też aktywnemu starzeniu się poprzez utrzymywanie aktywności w różnych wymiarach i okresach życia człowieka.

Współczesna wiedza naukowa pozwala nam postrzegać samorealizację nie tylko w filozoficznym, socjologicznym czy psychologicznym kontekście. Samorealizacja jawi się dziś przede wszystkim jako problem pedagogiczny. W rozumieniu pedagogicznym to proces uzewnętrzniania ludzkich predyspozycji i transformacji wrodzonych potencjałów rozwojowych na codzienną praktykę. Proces ten powinien być wspierany przez wiedzę pedagogiczną, dostarczającą środków i organizującą warunki samorealizacji człowieka. Współcześnie na Ukrainie szczególnie ważne jest zagadnienie samorealizacji nauczycieli akademickich, ponieważ w znacznej mierze to oni odpowiedzialni są za samorealizację przyszłych pokoleń.

*Z języka ukraińskiego przełożył
Marcin Rojek*